

IS A VICTIM ALSO AN ATTACKER? RESEARCH OF CYBERBULLYING AT CZECH PUPILS AND STUDENTS IN THE WHOLE CZECH REPUBLIC I

Miroslav CHRÁSKA – Kamil KOPECKÝ – Veronika KREJČÍ – René SZOTKOWSKI

Abstract: The article describes some results of research realized in 2011 as a one of objectives of project E-Bezpečí - danger of electronical communication for pupils and teachers (MŠMT 0024/PRV/PK/2010). The paper focuses on a cyberbullying of czech children (11–17 years old). Its goal is to look for an answer for a question: Is a victim of bullying also an offender of cyberbullying? In a view of limited length of a paper we describe theoretic introduction to cyberbullying and methodological and logical part of research.

Key words: Czech republic, Cyberbullying, Student, Research, Pupil.

OBĚŤ ÚTOČNÍKEM? VÝZKUM KYBERŠIKANY U DĚTÍ ZÁKLADNÍCH A STŘEDNÍCH ŠKOL V CELÉ ČESKÉ REPUBLICE I

Resumé: Článek prezentuje dílčí část výsledků výzkumu, který byl realizován v roce 2011 v rámci projektu E-Bezpečí – nebezpečí elektronické komunikace pro žáky i učitele (MŠMT – 0024/PRV/PK/2010). Konkrétně pojednává o problematice kyberšikany u českých dětí ve věku od 11–17 let a klade si za cíl odpovědět na následující otázku: „Ublížíte dítě, kterému bylo ublížováno?“ Vzhledem k omezenému rozsahu příspěvku uvádíme jen vymezení pojmu kyberšikana, metodologickou stránku výzkumu a dílčí závěry našeho zkoumání.

Klíčová slova: Česká republika, kyberšikana, student, výzkum, žák.

1 Úvod

Informační a komunikační technologie (ICT) představují nedílnou součást života každého z nás, a to jak ve sféře pracovní/školní, tak i soukromé. V posledních několika letech došlo tak nejen k jejich markantnímu rozvoji, ale též k masovému rozšíření, jež poskytlo potenciálním útočníkům, tj. uživatelům ICT z řad dětí i dospělých, řadu možností a způsobů, jak někomu ublížit. Setkáváme se proto s pojmy, jako kybergrooming, kyberstalking, sexting či třeba kyberšikana, které bude věnován náš příspěvek.

Problematikou kyberšikany se v rámci projektu E-Bezpečí – nebezpečí elektronické komunikace pro žáky i učitele (MŠMT – 0024/PRV/PK/2010) zabýváme již několik let a v minulém roce (2011) jsme zrealizovali v pořadí už třetí výzkum zaměřený na tuto oblast. Jeho hlavním cílem bylo zjistit, jaké mají žáci základních a středních škol v rámci celé České republiky zkušenosti s kyberšikanou.

A jedním z dílčích problémů řešených výzkumem bylo hledání odpovědi na otázku, zda a jak se změnil chování a jednání žáků, pokud se stali oběťmi kyberšikany.

Vzhledem k omezenému rozsahu příspěvku však budeme prezentovat jen dílčí část výsledků výzkumu.

2 Vymezení pojmu kyberšikana, teoretické ukotvení

Termín kyberšikana pochází z anglického slova *cyberbullying* a je složeninou slov *cyber/kyber* (kybernetický, elektronický) a *šikana*.

Šikana představuje „jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit, ohrozit nebo zastrašovat žáka, případně skupinu žáků. Spočívá v cílených a opakovaných fyzických a psychických útocích jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako demonstrativní přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Nebezpečnost působení šikany spočívá zvláště v závažnosti, dlouhodobosti a nezřídka v celo-

životních následcích na duševní a tělesné zdraví oběti.“ [6]

A kyberšikana je realizací šikany prostřednictvím elektronické komunikace, protože jsou při ní využívány služby nabízené v prostředí Internetu a mobilních telefonů, jako e-mail, ICQ, SMS, MMS, chat, sociální síť nebo třeba webové stránky [5]. U kyberšikany taktéž dochází k opakovanému ubližování oběti, a to buď původním útočníkem anebo dalšími lidmi (tzv. sekundární útočníci). Agrese je pouze psychického rázu [1], [7]. Srovnej s [3], [8], [4].

Kyberšikana sestává z několika projevů o různé závažnosti, přičemž nejčastěji jde o:

1. *Slovní urážky, zesměšňování, ponižování nebo ztrapňování prostřednictvím internetu nebo mobilního telefonu.*
2. *Urážení, zesměšňování, ponižování nebo ztrapňování pomocí fotografie umístěné na internetu nebo mobilním telefonu.*
3. *Urážení, zesměšňování, ponižování nebo ztrapňování pomocí video nahrávky.*
4. *Urážení, zesměšňování, ponižování nebo ztrapňování pomocí audio nahrávky.*
5. *Vyhrožování prostřednictvím internetu nebo mobilního telefonu.*
6. *Vydírání pomocí internetu nebo mobilního telefonu.*
7. *Neoprávněné vniknutí do elektronického účtu.*
8. *Zneužití elektronického účtu.*
9. *Obtěžování opakovaným prozváněním nebo posíláním velkého počtu zpráv.*

Ve výzkumu jsme proto zjišťovali, zda se děti staly obětí některého z těchto projevů a pokud ano, jestli využily ICT k tomu, aby někoho urazily, ztrapnily, zesměšnily, obtěžovaly atd.

3 Metody sběru dat a metody statistického zpracování dat

Data pro verifikaci hypotéz byla získána prostřednictvím dotazníku, který obsahoval 67 položek a byl distribuován za pomoci Internetu. Formulace otázek dotazníku, jež byly použity k ověřování hypotéz, jsou uvedeny vždy v souvislosti s formulací a verifikací dílčích hypotéz. Dotazník jako celek (vzhledem k jeho rozsahu) v článku neuvádíme. Získaná data byla vyhodnocována [2] za pomoci klasických statistických postupů (test nezávislosti chí-kvadrát pro čtyřpolní tabulku, Fí-koefficient pro tabulku 2x2).

4 Základní soubor a výzkumný vzorek

Základní soubor sestával z uživatelů Internetu a jiných prostředků elektronické komunikace, konkrétně se jednalo o žáky základních a středních škol v celé České republice. Výzkumný vzorek tvořilo celkem 12 533 respondentů ve věku 11–17 let (62 % žáků základních škol a 38 % žáků středních škol), 51 % dívek a 49 % chlapců. Zastoupeny v něm byly všechny kraje České republiky, nejvíce dotázaných však pocházelo z kraje Středočeského, Jihomoravského a Moravskoslezského.

Žáci byli osloveni prostřednictvím kontaktní sítě E-bezpečí, jež zahrnuje emailové adresy 8 641 škol, školských zařízení, spolků zaměřených na děti a mládež a jiných institucí v celé České republice. Kontakty byly získány v letech 2009 až 2010, a to z veřejně dostupných zdrojů. Důvodem jejich pořízení byla realizace předchozích výzkumných šetření.

5 Formulace a verifikace výzkumných hypotéz

Ve výzkumu jsme formulovali základní hypotézu: *Žáci základních a středních škol, kteří se stali obětmi kyberšikany, častěji než ostatní žáci šikanují tímto způsobem jiné osoby.*

Tu jsme pak ověřovali prostřednictvím devíti dílčích hypotéz (H_1 – H_9), vyjadřujících vztah mezi četnostmi obětí určitého typu kyberšikany a četnostmi útoků takto napadených žáků vůči jiným osobám.

Vzhledem k tomu, že jsme v příspěvku limitováni jeho rozsahem, uvedeme verifikaci pouze 3 hypotéz (H_1 – H_3) a zbývající část výzkumu zveřejníme v článku s názvem „*Obětí útočníkem? Výzkum kyberšikany u dětí základních a středních škol v celé České republice – 2. část*“.

FORMULACE A VERIFIKACE H_1

První hypotéza byla zaměřena na velmi frekventovaný typ kyberšikany, tj. slovní urážky prostřednictvím internetu nebo mobilního telefonu:

Žáci, vůči nimž byl veden slovní útok (slovní urážky, zesměšňování, ponižování nebo ztrapňování), realizují tento typ útoku vůči jiným osobám častěji než žáci ostatní.

Data pro verifikaci jsme získali na základě dvou položek v dotazníku – 4 a 19:

Otázka č. 4

Ublížil ti někdo slovně prostřednictvím mobilního telefonu nebo internetu (ponižoval tě, urážel, zesměšňoval nebo tě jinak slovně ztrapňoval)?

ano x ne

Otázka č. 19

Ublížíval jsi někomu slovně prostřednictvím mobilního telefonu nebo internetu (ponižoval jsi ho, urážel, zesměšňoval nebo jinak slovně ztrapňoval)?

ano x ne

Dosažené výsledky byly podrobeny statistické analýze, při níž se za použití testu nezávislosti chí-kvadrát pro čtyřpolní tabulku ověřovalo, zda je mezi odpověďmi statisticky významný vztah, resp. jak těsný tento vztah je. Tab. 1 uvádí data, ze kterých statistická analýza vycházela, a získané výsledky.

Tabulka 1: Výsledky statistického ověřování hypotézy H_1

Útoky vůči žákům (otázka 4)	Útoky žáků vůči jiným osobám (otázka 19)				
	Pozorované četnosti		Očekávané četnosti		
	ne	ano	ne	ano	Σ
ne	6841	450	6287,0	1004,0	7291
ano	2903	1106	3457,0	552,0	4009
celkem	9744	1556	9744,0	1556,0	11300
Výsledky statistických analýz					
Pearsonův chí-kvadrát: $\chi^2 = 999,146$ $df = 1$ signifikance $p \leq 0,0001$					
Fí-koeficient pro tabulku 2 x 2: $r_{\Phi} = 0,297$					

V rámci statistické analýzy byly nejdříve vypočítány tzv. očekávané četnosti, tj. četnosti očekávané v případě, že by mezi odpověďmi na uvedenou otázku nebyla souvislost.

V tab. 1 jsou stínováním zvýrazněna pole uvádějící četnosti respondentů, kteří byli slovně napadeni a zároveň sami napadli stejným způsobem jiné. Tuto četnost označujeme v dalším textu jako četnost odpovědi „ano x ano“.

Pokud srovnáme pozorovanou četnost odpovědi „ano x ano“ s četností očekávanou, zjistíme, že pozorovaná četnost této odpovědi je výrazně větší než četnost očekávaná ($1\,106 > 552,0$), což znamená, že zjištěný počet respondentů, kteří byli napadeni a současně sami

napadli jiné, je výrazně větší než bychom očekávali (v případě neexistence vztahu).

Skutečnost, že se útočníci velmi často rekrutují z řad žáků napadených, je patrná i z toho, že se ze 4 009 obětí 1 106, tj. asi 28 %, dopustilo útoků v podobě urážení, zesměšňování, ponižování či ztrapňování na jiné osobě.

Přitom ze 7 291 žáků, kteří se s útokem nesetkali, zaútočilo vůči jiným pouze 450 z nich, tj. asi 6 %.

Provedená analýza nám ukázala, že mezi odpověďmi respondentů na otázky 4 a 19 je statisticky významný a relativně těsný vztah (signifikance $p \leq 0,0001$, fí-koeficient $r_{\Phi} = 0,23$). Hypotéza H_1 byla proto na hladině významnosti $p < 0,0001$ přijata, přičemž uvedený výsledek lze interpretovat následovně – žáci, vůči nimž byl veden slovní útok (slovní urážky, zesměšňování, ponižování nebo ztrapňování), se často dopouštějí stejného jednání na jiných lidech.

FORMULACE A VERIFIKACE H_2

Žáci, kteří byli uráženi, zesměšňováni, ponižováni nebo ztrapňováni pomocí fotografie, se dopouštějí častěji tohoto typu útoku vůči jiným osobám než ostatní žáci.

Data potřebná pro verifikaci druhé hypotézy jsme získali z odpovědí respondentů na otázky číslo 6 a 21:

Otázka č. 6

Šířil někdo pomocí služeb internetu nebo mobilního telefonu fotografii, která tě měla ponižit, zesměšnit nebo jinak ztrapnit?

ano x ne

Otázka č. 21

Šířil jsi pomocí služeb internetu nebo mobilního telefonu fotografii, která měla někoho ponižit, zesměšnit nebo jinak ztrapnit?

ano x ne

Tabulka 2: Výsledky statistického ověřování hypotézy H_2

Hypotéza	H_2
Typ elektronického útoku	urážky „fotografie“
Celková četnost respondentů	11172
Četnost respondentů, kteří byli tímto způsobem napadeni	1235
Četnost respondentů, kteří nebyli tímto způsobem	9937

napadení	
Pozorovaná četnost odpovědi „ano x ano“	261
Očekávaná četnost odpovědi „ano x ano“	76,5
Hodnota testového kritéria chí-kvadrát χ^2	533,350
Fí-koeficient r_Φ	0,218
Signifikace p	$p \leq 0,0001$

Z výsledků uvedených v tab. 2 vyplývá, že respondenti, vůči nimž byl veden útok prostřednictvím fotografie (urážky, zesměšňování, ponižování, ztrapňování), často napodobují toto chování a útočí na jiné osoby (srov. pozorovanou a očekávanou četnost v polích „ano x ano“) – z 1 235 napadených dětí se stalo útočníky celkem 261 z nich, tj. 21 %. Přitom u dětí, jež napadeny nebyly, tomu bylo jen asi ve 4 % případů.

FORMULACE A VERIFIKACE H_3

Žáci, kteří byli uráženi, zesměšňováni, ponižováni nebo ztrapňováni pomocí video nahrávky, se dopouštějí častěji tohoto typu útoku vůči jiným osobám než ostatní žáci.

Data pro verifikaci třetí hypotézy jsme získali z odpovědí respondentů na otázky číslo 8 a 23:

Otázka č. 8

Šířil někdo pomocí služeb internetu nebo mobilního telefonu video nahrávku, která tě měla ponižit, zesměšnit nebo jinak ztrapnit?

ano x ne

Otázka č. 23

Šířil jsi pomocí služeb internetu nebo mobilního telefonu video nahrávku, která měla někoho ponižit, zesměšnit nebo jinak ztrapnit?

ano x ne

Tabulka 3: Výsledky statistického ověřování hypotézy H_3

Hypotéza	H_3
Typ elektronického útoku	urážky „video“
Celková četnost respondentů	11070
Četnost respondentů, kteří byli tímto způsobem napadeni	709
Četnost respondentů, kteří nebyli tímto způsobem	10361

napadení	
Pozorovaná četnost odpovědi „ano x ano“	145
Očekávaná četnost odpovědi „ano x ano“	24,9
Hodnota testového kritéria chí-kvadrát χ^2	640,938
Fí-koeficient r_Φ	0,241
Signifikace p	$p \leq 0,0001$

Na základě výsledků ověřování (tab. 3) je možno vyslovit závěr, že respondenti, vůči nimž byl veden útok prostřednictvím video nahrávky (urážky, zesměšňování, ponižování, ztrapňování), realizují velmi často stejný typ útoku vůči jiným osobám. Pro názornost – ze 709 napadených žáků, jich 145, tj. asi 20 %, zaútočilo na jiné děti, přičemž z 10 361 nenapadených žáků zaútočila jen 2 % z nich.

6 Závěr

V empirické části příspěvku jsme se s ohledem na jeho limitovaný rozsah zaměřili na následující projevy kyberšikany – *slovní urážky, zesměšňování, ponižování nebo ztrapňování prostřednictvím internetu nebo mobilního telefonu; urážení, zesměšňování, ponižování nebo ztrapňování pomocí fotografie umístěné na internetu nebo mobilním telefonu; urážení, zesměšňování, ponižování nebo ztrapňování pomocí video nahrávky.*

A z verifikace hypotéz vyplynulo, že osobní zkušenost žáků s projevy kyberšikany výrazně ovlivňuje jejich další jednání a chování.

V článku s názvem „Obět' útočníkem? Výzkum kyberšikany u dětí základních a středních škol v celé České republice II pak budeme zjišťovat existenci vztahu mezi četnostmi obětí těchto typů kyberšikany: *urážení, zesměšňování, ponižování nebo ztrapňování pomocí audio nahrávky; vyhrožování prostřednictvím internetu nebo mobilního telefonu; vydírání pomocí internetu nebo mobilního telefonu; neoprávněné vniknutí do elektronického účtu; zneužití elektronického účtu; obtěžování opakovaným prozváněním nebo posíláním velkého počtu zpráv* – a četnostmi útoků takto napadených žáků vůči jiným osobám.

7 Literatura

- [1] BELSEY, B. *Always on, always aware*. [online]. 2004. URL: <http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Information.pdf>.
- [2] CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*.

1. vyd. Praha : GRADA, 2007. 265 s. ISBN 978-80-247-1369-4.

[3] KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. 1. vyd. Praha : Portál, 2011. 332 s. ISBN 978-80-7367-871-5.

[4] KOPECKÝ, K.; KREJČÍ, V. *Nebezpečí elektronické komunikace 2. Zpráva z výzkumného šetření*. [online]. 2010-2011. URL: <http://prvok.upol.cz/index.php/ke-staeni/doc_download/13-nebezpei-elektronicke-komunikace-2-centrum-prvok-2011>.

[5] KOWALSKI, R.; LIMBER, S.; AGATSTON, P. *Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age*. 1. vyd. Malden, MA. : Blackwell Publishers, 2007. 224 s. ISBN 978-1405159920.

[6] MŠMT. *Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, Č.j. 24 246/2008-6*. [online]. [cit. 2012-01-4]. URL: <<http://www.msmt.cz/pro-novinare/metodicky-pokyn-k-prevenci-a-reseni-sikanovani-mezizaky>>.

[7] SMITH, P. K.; SLONJE, R. Cyberbullying: the nature and extent of a new kind of bullying, in and out of school. In JIMERSON, S. R. *The International Handbook of School Bullying*. 1. vyd. New York : Routledge, 2010. 624 s. ISBN 978-0805863932.

[8] ŠMAHEL, D. *Psychologie a internet: děti dospělými, dospělí dětmi*. 1. vyd. Praha : Triton, 2003. 158 s. ISBN 80-7254-360-1.

prof. PhDr. Miroslav Chráska, CSc.
Ústav pedagogických věd
Fakulta humanitních studií UTB

Mostní 5139

760 01, Zlín, ČR

Tel: +420 576 037 430

E-mail: chraska@fhs.utb.cz

Www pracoviště: <http://web.fhs.utb.cz/>

Mgr. Kamil Kopecký, Ph.D.

Katedra českého jazyka a literatury

Pedagogická fakulta UP

Žižkovo nám. č. 5

771 40, Olomouc, ČR

Tel: +420 585 635 601

E-mail: kamil.kopecky@upol.cz

Www pracoviště: <http://kcjl.upol.cz/>

Mgr. Veronika Krejčí

Centrum prevence rizikové virtuální komunikace

Pedagogická fakulta UP

Žižkovo nám. č. 5

771 40, Olomouc, ČR

Tel: +420 585 635 614

E-mail: veronika.krejci@upol.cz

Www pracoviště: <http://www.prvok.upol.cz>

PhDr. René Szotkowski, Ph.D.

Ústav pedagogiky a sociálních studií

Pedagogická fakulta UP

Žižkovo nám. č. 5

771 40, Olomouc, ČR

Tel: +420 585 635 178

E-mail: rene.szotkowski@upol.cz

Www pracoviště: www.upss.cz